

Vijf jaar wachten op een huis: waarom uit kampen teruggekeerde Joden zo kil werden ontvangen in Zutphen

Leo Meijers in zijn woonkamer in Amstelveen. Tot 1969 woonde hij in Zutphen, in het huis dat de bezetter in de oorlog onteigende. Pas in 1950 konden zijn ouders er gaan wonen. „Het is onvoorstelbaar dat ambtenaren zich zo koud en kil opstelden.” © Dingena Mol

Door Niek Megens 07-05-22, De Stentor

Na de bevrijding van kamp Westerbork is het jonge gezin Meijers ziek, uitgeput en wil niets liever dan terug naar Zutphen. Maar ja, dat mag alleen als Elie en Lien kunnen aantonen dat ze een woning hebben. Dat is het probleem. Nederlandse Joden die in 1945 terugkeerden uit de kampen, hoefden niet op een warme ontvangst te rekenen. Het kon jaren duren voordat ze in hun huis konden, omdat die in de oorlog was onteigend en opgekocht. „Het ging allemaal niet van harte.”

Nederland gaat niet bepaald zachtzinnig om met landgenoten die hadden geheuld met de Duitse bezetter. Tijdens de bedwelmende bevrijdingsroes in april en mei 1945 zijn ‘moffenmeiden’ niet veilig voor leden van de Binnenlandse Strijdkrachten. Als zij zo’n vrouw, soms nog jonge meiden, in het vizier krijgen, scheren ze haar hoofd kaal. Liefst in het bijzijn van een joelende menigte. Dat zal ze leren! NSB’ers en andere ‘foute’ Nederlanders worden in het openbaar geslagen, bespuugd en vernederd. De frustratie van vijf lange bezettingsjaren sist als lucht uit een kapot ventiel. Het moet naar buiten.

In die eerste naoorlogse maanden keren ook de dwangarbeiders en Joden terug uit de kampen. Zij hebben het geluk nog te leven, maar de ontberingen

die ze moesten ondergaan, zijn met geen pen te beschrijven. Toch hoeven ze niet op veel empathie te rekenen. Het naoorlogse Nederland is vol van de verwerking van het eigen leed. Er is vrees voor een invasie van berooide oorlogsslachtoffers. Uiteindelijk valt het mee en is de piek na de zomer van 1945 voorbij. Maar een warm welkom voor berooide, vaak Joodse burgers zit er niet in. Allesbehalve.

Schilderswijk

Onder de terugkeerders zijn ook Elie en Lien Meijers. Het echtpaar woont sinds 1932 in de nieuwbouwwijk van Zutphen, ook wel Schilderswijk genaamd. Hier vestigen zich sinds begin jaren dertig stellen en jonge gezinnen. Het is een levendig wijkje aan de rand van de binnenstad, waar veel medewerkers van het spoor wonen, maar ook agenten, ambtenaren, loodgieters en slaggers. In de vooroorlogse jaren telt de Schilderswijk vijftien Joodse gezinnen.

Elie en Lien huren een huis in de Ruysdaelstraat. Twee broers van Elie bezitten aan elkaar grenzende koophuizen aan de Frans Halslaan, even verderop. „Heel bijzonder”, zegt de in Amstelveen woonachtige Leo Meijers (75), zoon van Elie en Lien, „dat drie van de vijf broers Meijers met hun gezinnen zo dicht bij elkaar woonden.”

‘Ruim tweeënhalf jaar tijdens de onderduik woonden ze op de vliering, zonder daglicht’

Leo Meijers

1941: Elie Meijers heeft een goede baan bij de rechtbank in Zutphen, maar mag daar op last van de bezetter niet meer werken. „Gaandeweg namen de onvriendelijke maatregelen tegen de Joden toe”, zegt Leo. Zijn vader staat gelukkig op goede voet met de Zutphense rijkspolitieman Evert Jan Marskamp, die aan de overzijde van de IJssel in De Hoven woont. „Als het nodig was, mochten mijn ouders bij hem op de zolder onderduiken [..].”

Westerbork

Die tijd komt snel en in 1942 trekken Elie en Lien met hun 7-jarige zoontje naar De Hoven. „Ruim tweeënhalf jaar woonden ze op de vliering, zonder daglicht”, zegt Meijers. Kort nadat het gezin is vertrokken, halen de Duitsers de woning leeg. „Daar kwam mijn moeder achter toen ze nog iets wilde ophalen.”

Verraad drijft ze eind 1944 in handen van de bezetter. Op 26 januari 1945 worden Elie, Lien en hun eerste zoon naar Westerbork gedeporteerd.

Ze hebben het ‘geluk’ dat de dodentransporten naar de vernietigingskampen in Oost-Europa niet meer rijden, maar de leefomstandigheden in het kamp zijn uiterst beroerd. Als de Canadese bevrijders hier op 12 april 1945 arriveren, is het jonge gezin ziek en uitgeput. Ze willen niets liever dan snel terug naar Zutphen. Maar ja, dat mag alleen als ze kunnen aantonen dat ze een woning hebben. Dat is nou net het probleem.

Onteigend

De huurwoning aan de Ruysdaelstraat is geen optie. De huizen van de broers van Elie dan, aan de Frans Halslaan? Die blijken, inclusief inboedel, te zijn onteigend. De woning van Herman op nummer 64 wordt in 1943 aan een opkoper verkocht voor 5000 gulden. Wat met Jacobs woning op nummer 66 na de onteigening is gebeurd, blijft onduidelijk. Verhuur door de bezetter ligt het meest voor de hand, concluderen historisch onderzoekers.

De woning aan de Frans Halslaan 66 met Lien Meijers in de deuropening. © Dingena Mol

De voormalige eigenaren hebben dit allemaal niet meegemaakt. Herman is een maand voor de verkoop vergast in Sobibor. Jacob Meijers sterft in maart 1945 in kamp Mauthausen. „Van de vijf broers is alleen mijn vader overgebleven”, zegt Meijers. Elie en Lien blijven na de bevrijding noodgedwongen zes weken langer in kamp Westerbork. Als Elie terugkeert in Zutphen, zet hij zijn zinnen op de huizen van zijn broers.

Berooid

Maar zo eenvoudig is dat niet. Het kost vaak jaren voordat de rechtmatige eigenaar of diens erfgenaam onteigend bezit terugkrijgt. Duizenden teruggekeerde Joden krijgen hier in 1945 mee te maken. Niet zelden kloppen zij vermoeid en berooid aan bij hun oude woning, om vast te stellen dat hier iemand anders woont, die niet van plan is het huis zomaar op te geven.

Om de teruggave van onteigend bezit te regelen, roept de regering de Raad voor het Rechtsherstel in het leven. Het uitgangspunt is dat onteigeningen en

oorlogsaankopen 'nietig' worden verklaard. De bezitsverhoudingen van voor de oorlog zijn het uitgangspunt. Niemand mag voor- of nadeel ondervinden, is het credo. Om voor rechtsherstel in aanmerking te komen, moeten terugkeerders een officieel verzoek indienen.

Minnelijke schikking

In de meeste gevallen krijgen Joden hun vastgoed uiteindelijk terug via een zogeheten 'minnelijke schikking'. Dat is een akkoord met de oorlogskoper, zonder tussenkomst van de rechter. Vaak zijn de Joodse terugkeerders bij de onderhandelingen in het nadeel omdat zij geen geld hebben, laat staan een dak boven hun hoofd. Soms staan nog belastingschulden open uit de tijd dat de voormalige eigenaar (lees de Joodse burger) 'afwezig' was. Dat moet allemaal worden verrekend [..]. Net als verbouwingen door de opkoper, die daar geld voor wil zien.

Overlijdensakte

Bij de meeste terugkeerders verloopt het rechtsherstel uitermate traag. Dat komt vooral doordat de overheid vasthoudt aan de eis van een overlijdensakte van de rechtmatige eigenaar. Deze kon via het Rode Kruis worden verkregen, maar de zoektocht naar aktes van omgekomen Joden kon jaren in beslag nemen [..]. „Het enige wat de gemeente Zutphen deed, was in de tussentijd tijdelijke huisvesting regelen”, zegt Meijers. „En dat ging bepaald niet van harte. Een wethouder kwam zijn toezegging om te helpen niet na.”

Elie en Lien Meijers na de oorlog. © Dingena Mol

Na inkwartiering en enkele tijdelijke verhuizingen binnen Zutphen schiet de eerste naoorlogse burgemeester - De Jonge - het gezin te hulp. „Mijn vader kende hem nog als advocaat bij de rechtbank.” Het gezin kan in 1946 terecht in een huurwoning aan de Deventerweg. Hier wordt Leo geboren. In 1948 geeft het Nederlands Beheersinstituut (NBI) de huizen vrij. De opbrengst van de woning op nummer 64 moeten zijn ouders delen met familie van een aangetrouwde tante. „Het heeft nog tot mei 1950 geduurd voordat ons gezin op Frans Halslaan 66 kon gaan wonen”, vertelt Leo Meijers.

Oekraïne

Deze kille ontvangst staat in schril contrast met de open armen waarmee we nu Oekraïense vluchtelingen verwelkomen. Het oorlogsleed uit Oekraïne komt tegenwoordig razendsnel binnen via nieuwssites, journaals en sociale media.

Dat wekt empathie op. Kort na de oorlog was Nederland vooral bezig met vergelding en wederopbouw van het land. Beelden en berichten van oorlogsgruwelen uit de kampen vonden na de oorlog langzaam hun weg naar het grote publiek.

De gruwelen die de Joden hadden ondergaan waren bij de burgers nog geheel onbekend in de eerste naoorlogse jaren

„Het besef van het slachtofferschap van de Joden ontbrak volledig in de eerste naoorlogse jaren, hoe vreemd dat nu ook klinkt”, zegt de Nijmeegse hoogleraar Wim van Meurs. Hij deed op verzoek van onder meer Zutphen, Deventer en Apeldoorn onderzoek naar de rol van gemeenten bij onteigening en rechtsherstel van Joodse burgers.

„Pas later werd in volle omvang duidelijk welke traumatische ervaringen deze mensen hebben doorstaan.”

Wim van Meurs, hoogleraar Europese politieke geschiedenis Radboud Universiteit

Blik op de toekomst

Het is nu moeilijk voorstelbaar, maar de Jodenvervolgung kreeg in Nederland pas in de jaren zestig [15 tot 20 jaren na de oorlog!] een centrale plaats in de oorlogsherinnering. Ook in de omringende landen. Opvallend is wel, schrijft Van Meurs in zijn onderzoeksrapport, dat de Nederlandse overheid na de oorlog voorrang gaf aan herstel van de eigendomsverhoudingen en het ‘normaliseren’ van het economische verkeer. De blik was naar de toekomst gericht.

Volgens het klassieke goed-foutschema werden Duitse oorlogsmisdadigers, hooggeplaatste NSB'ers en collaborateurs voor het gerecht gesleept en bestraft. In Amsterdam verrees het Monument van de Joodse Erkentelijkheid voor de Amsterdammers die de Joodse bevolking in de oorlog hadden bijgestaan. „Het beeld was dat de Duitsers en een kleine groep landverraders fout zaten”, stelt

Van Meurs. „De rest van de bevolking had zich goed gedragen of zat in het verzet.”

Uit recent onderzoek blijkt dat de gemeenten Zutphen, Deventer en Apeldoorn niet actief gecollaboreerd bij de Jodenvervolging, maar hebben zich evenmin sterk gemaakt voor hun Joodse inwoners. © Dingena Mol

Dat in geen enkel West-Europees land procentueel zoveel Joden waren weggevoerd als uit Nederland, bleef op de achtergrond [..]. Van Meurs: „Misschien wel uit collectief schuldbewustzijn.” Pas veel later, in de jaren negentig, kwam een moeizaam debat op gang over de nationale schuld. Het handelen of niet handelen van overheidsinstanties in en kort na de oorlog werd onderwerp van diepgravend onderzoek. Niet langer was het heldere goed-foutschema van de naoorlogse jaren leidraad, maar kwam er aandacht voor het grijze gebied daartussen, dat door veel mensen en instanties was betreden.

Excuses aan Joodse bevolking

Treinen van de NS reden van en naar de kampen. Politiediensten assisteerden de Duitsers bij het ophalen van Joden. Gemeenten steunden met hun uitvoerende diensten de bezetter bij het onteigenen van woningen en bij de opslag van de inboedel. Pas rond de eeuwwisseling maakte het kabinet excuses aan de Joodse bevolking. Toenmalig premier Wim Kok zei destijds dat ‘met de inzichten van nu een spijtbetuiging op zijn plaats is’. Hij wilde niet suggereren dat de verantwoordelijken van destijds ‘boze bijbedoelingen’ hadden. Van

Meurs: „Vanuit ons huidige normbesef vinden we dat het destijds niet goed is aangepakt. Dat is geen direct verwijt aan de bestuurders van toen.”

‘Ontluisterend’

De gemeenten die hij onderzocht, hebben niet actief gecollaboreerd bij de Jodenvervolging, maar hebben zich evenmin sterk gemaakt voor hun Joodse inwoners. Ook niet na de oorlog. ‘Ontluisterend’, was hierover het oordeel van de huidige Apeldoornse burgemeester Ton Heerts. „Ik begrijp heel goed dat Heerts dit punt maakt”, stelt Van Meurs. „Dat Apeldoorn door de bezetter werd gedwongen mee te werken aan deportaties, is een historisch gegeven. Wij kunnen nu makkelijk roepen dat ze dit nooit hadden mogen doen. Maar we kunnen wel zeggen dat het beschamend is dat de gemeente na de oorlog geen statement heeft gemaakt over het wegvoeren van bijna 1300 Joden uit het *Apeldoornsche Bosch (Joods psychiatrische instelling, red.)* [...]”

‘Het is onvoorstelbaar dat ambtenaren zich zo koud en kil opstelden’

Leo Meijers

Wat toen allemaal gebeurde, of juist niet, is ‘onbegrijpelijk als je het met de bril van nu bekijkt’, vindt ook Leo Meijers. „Voor de oorlog had Zutphen bijna vijfhonderd Joodse burgers. Na de bevrijding kwamen er ongeveer tachtig terug. Is het dan zo moeilijk voor die mensen woonruimte te regelen? Het is onvoorstelbaar dat ambtenaren zich zo koud en kil opstelden. Ik zou alles op alles zetten om deze mensen voorrang te geven.

De Joodse burgers hadden niets meer. Net als de Oekraïense vluchtelingen die alles achter zich hebben gelaten.” Toch kan hij een zekere mildheid opbrengen. „Je moet het zien in de context van die chaotische tijd. Met een nieuwe burgemeester, die orde op zaken moet stellen in een deels verwoeste stad.”

Stolpersteine

Voor de destijds onteigende woningen aan de Frans Halslaan liggen sinds vorig jaar Stolpersteine, die herinneren aan de vermoorde oud-bewoners. Voor Leo Meijers, die hier tot 1969 woonde, vertegenwoordigen die struikelstenen een grote emotionele waarde [...]. „Ze staan symbool voor de graven die mijn omgebrachte familieleden nooit hebben gehad”, zegt hij. „Het gekke is, tot vier jaar geleden wist ik niet eens dat dit huis van een vermoorde oom was.

Mijn ouders spraken daar niet over. Ik kwam er pas achter toen ik een stamboom van mijn familie maakte. Pas toen realiseerde ik mij hoe groot onze familie was.” Dat zijn ouders nooit over deze tragedie spraken, begrijpt Meijers maar al te goed. „Verder leven ging alleen als je een groot scherm optrok en nooit meer over de oorlog sprak.”

Teruggave Joods vastgoed was kille, zakelijke operatie
[Apeldoorn](#), [Deventer](#) en [Zutphen](#) hebben de Duitse bezetter in de oorlog geholpen bij het afpakken van Joods vastgoed. Deze gemeenten kochten zelf geen vastgoed aan, maar lieten anderen hiervan profiteren. Na de Bevrijding bekommerden de gemeenten zich nauwelijks om het lot van uit kampen teruggekeerde Joden. De teruggave van hun afgenomen bezit liep uit op een kille, zakelijke en vaak onrechtvaardige operatie. Deze conclusies trekt de onderzoeksgroep van de Radboud Universiteit die hier onderzoek naar deed.

Het journalistieke onderzoeksplatform Pointer bracht in 2020 naar buiten dat de nazi's duizenden panden van Joodse burgers hebben onteigend en doorverkocht, terwijl eigenaren moesten onderduiken of in kampen zaten. In de zogeheten Verkaufsbücher hielden de nazi's dit nauwkeurig bij. Uit onderzoek van historicus en Holocaust-deskundige Maarten-Jan Vos bleek eerder dit jaar dat [de gemeente Lochem](#) wel actief Joods vastgoed opkocht.

Dit gebeurde op gezag van NSB-burgemeester Van Elten. Ook grote gemeenten als Amsterdam en Den Haag hebben onteigend Joods vastgoed aangekocht.